

СОЦИАЛНОТО ЮНОШЕСТВО КАТО ПЕРИОД ОТ ДЕТСКО-ЮНОШЕСКАТА ВЪЗРАСТ

Георги Маджаров

1. Възрастова структура на юношеската възраст: биологично и социално юношество.

Детството е част от живота за усвояване на знания и начини за използването им. Те трябва да осигурят съществуването не само на индивида след края на детството, но и на биологичния вид.

Детството съществува, за да могат психиката и поведението да се настройват към състоянието и промяната на средата: тя да бъде опозната. Краят на детството поставя край на настройването на себе си към средата и начало на настройването на средата към себе си.

Юношеската възраст е край на детството: преход от него към възрастната част от живота.

В края на детството усвоените знания и поведение трябва да станат достатъчно големи за използване от възрастен човек: да са с *такава* големина, бързина, сила, продължителност, съобразителност като на възрастен.

Еволюционен смисъл на юношеството.

Възрастната част от живота трябва да *започне* с достатъчно адаптивни знания и поведение, позволяващи съревнование с възрастните. Затова в последната част от детството – юношеската възраст – такива се появяват и създават особеностите на юношеската душевност: децата започват да разполагат с все повече качества на възрастни.

До началото на юношеството децата усвояват предимно способностите, закрепени от цялата еволюция, а след началото му – способности, съдържащи в структурата си опита, натрупан от цивилизационната история на хората. Последните не могат да бъдат усвоени преди началото на юношеството, а след края му вече е късно за това. В този смисъл юношеството е сензитивен период за изграждане на способностите, създадени от човешката цивилизация, докато

предшестващото детство е сензитивен период за способностите, закрепени от цялата предшестваща еволюция.

Например човек не е в състояние да усвои правилата за интегрално смятане, относителността на реалността, управлението на самолет в начална училищна възраст. Тези способности не са закрепени от генетичната програма. Създаването им възможно само след усвояване на *главните* знания, натрупани от всички предшестващи поколения: човек, който няма достъп до тези знания, не може да изгради в себе си тези способности по никакъв начин.

Нееднородност на юношеството.

Юношеската възраст не е един период от развитието, а последователност от няколко. Разликата между тях, въпреки че е очевидна, не е лесно обяснима, затова тези периоди обикновено се наричат с една дума – юношество – създаваща илюзия за един период от развитието. Психологията няма общоприета идея за структурата на юношеството, и затова няма общоприети названия периодите му.

Структура на юношеската възраст.

Юношеската възраст започва с период на физиологично съзряване, продължаващ няколко (3–4) години, през който се усвояват физическите възможности на възрастните, последван от също толкова продължителен (3–4 години) период на съзряване на мисленето, в който се усвояват умствените възможности на възрастните, последван от сходен по продължителност (3–4 години) период за усвояване на социални качества, който може да бъде наречен социално съзряване.

1.1. Физиологично съзряване.

Физиологичното съзряване (11–14-годишна възраст) е период, в който децата придобиват и започват да имат физическите възможности на възрастни хора: в този период те са хора с детска психика, в които се появява физическата сила, ловкост и бързина на възрастни хора. Юношеството започва с физиологично съзряване, затова този първи негов период може да бъде наречен *ранно юношество*. В него еволюцията е закрепила преобладаващ стремеж за усвояване на физическите елементи на поведението на възрастните. Душевността в ранното юношество е съвкупност от детска психика и появяващи се последователно физически способности на възрастни хора.

В ранното юношество децата са в състояние да усвоят основата от знания, без която не могат да бъдат усвоени най-важните от тях. Основните знания са *общи* за всички хора, а организираното им усвояване е *основното* общо образование.

1.2. Интелектуално съзряване.

Съществуването на всеки възрастен човек изисква освен известните на всички общи знания и начини за използването им, и способност за създаване на неизвестни: изобретяване на нови, уникални, различни от съществуващите знания и начини за използването им. Изглежда затова еволюцията е закрепила период за изграждане на такава способност, която е качество на мисленето. Резултат от тази способност е уникалният адаптивен стил към реалността на всеки отделен човек, различаващ го от останалите. Отсъствието му не позволява пълноценна адаптация и съществуване.

Периодът за развитие на мисленето до големина, позволяваща създаване на уникални нови идеи и поведение, е последният биологично закрепен период от детско-юношеската възраст, затова може да бъде наречен период на *биологично интелектуално съзряване*.

Въпреки че е последният от *биологичното* юношество, юношеството не завършва с този период, защото социалната среда е добавила след него още един. Затова времето за биологично интелектуално съзряване – между 15 и 18-годишна възраст – може да бъде наречено също *средно юношество*. Организираното усвояване на знания и способности на осреднен възрастен, които също са общи за повечето хора, е средното общо образование, заемащо периода на средното юношество. Душевността в този период е сума от вече съществуващи физически способности на възрастен човек и появяващи се последователно такива на мисленето. Усвояваните общи знания в средното юношество, предоставяни всеобщо и безплатно от общественото образование, не са нито единствените, нито главните интелектуални качества, появяващи се в този период. Едно-временно с общообразователните знания юношите си създават уникални индивидуални качества на мисленето и поведението, които са главните и най-важните в този период.

1.3. Социално юношество.

Еволюцията не е единственият фактор за продължителността на юношеската възраст. Социалната среда – отношенията между общностите и между тях и природата – също удължава или скъсява юношеската възраст.

През голяма част от съществуването на всяка популация в нея периодично закономерно присъства на относително излишно население. Социалната реакция към него е социалното удължаване на юношеската възраст с допълнителен период след края на биологичното юношество, но преди социализацията на младите хора. Тъй като е добавен от социалната среда, а не от еволюцията, този допълнителен период може да бъде наречен *социално юношество*, а тъй като е последният му период, може да бъде наречен *късно юношество*. Развитието в този период е добавяне към вече съществуващите физически и умствени възможности на възрастни хора на качества за социална адаптация, изисквани от социалната среда.

Днес възрастовата структура на юношеската възраст има три обособени от еволюцията и от социалната среда периода:

1. <u>Биологично юношество</u>	(11-18 /±1 г./)
а) Физиологично (полово) съзряване	– (11-14 /±1 г./)(1)
б) Интелектуално съзряване	– (15-18 /±1 г./)(2)
2. <u>Социално юношество</u>	(19-23 /±1 г./) (3)

2. Социалното юношество – специфичен период, присъстващ устойчиво в живота на съвременните младежи.

Юношеската възраст не завършва с края на биологичното юношество, а след него или преди него. Фактическият край на юношеската възраст се колебае около биологичния ѝ край (18 г.) в зависимост от фазата на адаптация на общността към средата. Свързаните с нея социални процеси влияят върху продължителността на юно-

шеството, като го скъсяват преди биологичния му край или го удължават след него.

Продължителността и възрастовата структура на юношеството не са едни и същи в различните общности и през цялото време на съществуването им, а се колебаят в съответствие с колебателната цикличност на социалните процеси в общността.

Социалната среда оказва колебателен противоположен натиск върху развитието: ту към скъсено, ту към удължено юношество, в зависимост от фазата на адаптацията си по отношение на екологичната ниша. Затова продължителността и структурата на юношеството се колебаят циклично в съответствие с колебателността на тези фази: в *екстензивните* юношеството е скъсено и завършва едновременно или преди края на биологичното съзряване, а в *интензивните* – удължено с допълнителен период на късно (социално) юношество след края на биологичното съзряване. В отделни исторически периоди юношите стават възрастни на 15–16-годишна възраст, а в други – след 20.

Колебателната продължителност на юношеството е закрепена от генетичната програма чрез отсъствие на фиксиран негов край. Така генетичната програма е прехвърлила върху социалната среда настъпването на реалния край на юношеството за всяко поколение и всеки отделен човек чрез множество възможни моменти за край на юношеството – интервал – в който да стане това в зависимост от адаптивната фаза на общността или неин сегмент.

Допълнителният юношески период “социално юношество” (късно юношество; психосоциален мораториум) като период за изчакване на статут на възрастен, добавен от социалната среда след края на биологичното юношество, се появява и изчезва периодично в съответствие с колебателните фази в съществуването на общностите.

Илюстрация за периодичното присъствие на продължителни интензивни фази в адаптацията на човешките общности от най-дълбока древност е строителството на египетските пирамиди и на всички останали пирамиди, намерени на всички континенти, провокирано от наличието на *относително* излишно население, в което общността поддържа убеждението, че не е абсолютно излишно.

Затруднението на общностите да се разширяват с наличните начини и знания в интензивните фази задържа социалното съзряване на следващите поколения, тъй като възпроизвеждането от тях на предишното загубило вече адаптивността си поведение към реалността е заплаха за съществуването на цялата общност. Това задържащо противодействие генерира период на социална неравностойност *след края* на биологичното юношество, но *преди* социалната интеграция на младежите, удължавайки по този начин с допълнителен период цялото юношество, и променяйки продължителността и структурата му.

Следствие от глобалното запълване на екологичната ниша е глобалният край на възможностите за екстензивно съществуване на хората, и следователно начало на непрекъсната (постоянна) интензивна социална фаза за всички хора. Социалният натиск върху биологично съзрелите юноши за все по-продължително изчакване на статут на възрастни става постоянен. Този социален натиск генерира постоянно съществуващ и удължаващ се период на социално юношество.

В интензивните фази от съществуването на човешките общности главна способност за оцеляването става адаптацията към увеличените изисквания на социалната среда, което изисква значително повече усилия от усвояването и използването на вече изобретени готови схеми, които са достатъчни за съществуването в екстензивните фази.

Късното юношество не е период на просто механично изчакване, докато остарее или се разболее заемащият някакво място възрастен и го освободи. Такъв вид изчакване не води до заемане на освободило се място. Социалната структура допуска интегриране само на младежи, създали в себе си нови уникални способности, и продължава да противодейства на интеграцията на младежи, чиито способности не се различават с нищо от тези на връстниците им и възрастните дори след края на социалното юношество. Затова развитието в късното юношество продължава с изграждането на такива интелектуални способности, преобладаващата част от които са насочени към осмисляне на социалната среда като елемент от реалността, и своето място в нея. Социалната среда изисква от младежите нови – уникални – качества и способности, каквито не е имало и няма в останалите хора, и каквито самата тя не е в състояние да дефинира.

Затова късното юношество и по-нататъшното съществуване изискват от вече биологично и умствено съзрелите младежи допълнителни продължителни усилия преди социалната си интеграция: допълнителни способности, които не могат да бъдат създадени преди края на биологичното юношество. Същността на новите качества е допълнително умствено съзряване: усвояване на усложнените социални правила, на допълнителни неизвестни знания за природата, и умения за използването им. Тези допълнителни качества може да се нарекат социална зрялост, а социалното юношество – период на социално съзряване – тъй като без такива качества социална интеграция няма. От успешното изграждане на социална зрялост зависи заетото място и следователно шансовете за съществуване, след като и късното юношество някой ден в крайна сметка завърши.

След автоматизирането на човешкия труд в него настъпва сериозна промяна: трансформирал се от професия в работно място (occupation; vacancy) приблизително по следния начин:

- многократно (експоненциално) намаляване на броя хора, които имат професия, и следователно задълбочени знания за област от реалността;

- намаляване на количеството необходими за различните работни места знания и умения, намаляване на разликата между тях, и следователно скъсяване на времето за усвояването им, т.е. скъсяване на професионалното образование;

- увеличаване на *еднаквите*, общи за всички хора знания и умения, необходими за всяко работно място (например употреба на компютър, знания за юридически регулации, банкови и застрахователни операции, регионални особености и т.н.), и следователно увеличаване обема и удължаване на общото образование;

- изместване на професионалния компонент на човешкия труд от съревнователния му компонент.

Автоматизацията прави ненужно практикуването на професия от повечето хора, а поради това и на професионалното им образование. Това променя кардинално съотношението между общообразователните и професионалните знания и умения, необходими за успешно съществуване: обемът на професионалните знания и умения престава да е съизмерим с общообразователните: става несъизмеримо по-малък от тях.

На мястото на изчезващата форма на човешкия труд “професия” съвременните общества въвеждат социалната институция “работно място”. Новите работни места – трудови дейности, различни от професия – се измислят и появяват все по-бързо. В американския речник на професиите, който фактически е речник на *работните места*, например са описани около 50 000 такива (вж.: http://www.wave.net/upg/immigration/dot_index.html).

Очевидно разликата между много от описаните в този речник заетости (“позиции”) не е съществена: повечето от тях са псевдо-професии (трудова дейност, наподобяваща професия, но различна от нея).

В същото време и със същата скорост на поява на нови “професии”, които по определение трябва да са *различни*, се оказва че те са все по-*еднакви*, т.е. все по-малко различни. Инструментът за труд на почти всички работни места днес е само един – екран, мишка и клавиатура – а разликата между професионалните умения се изчерпва с разликата между формата, броя и бързината на подреждането на различно оцветени геометрични форми по монитора. Като следствие компютърните игри придобиват свойството на универсално средство за професионално образование и подготовка.

3. Въздействие на късното юношество върху младежката психика

Отлагането на социалната интеграция на младежите чрез допълнителен период на късно юношество е открито от създателя на психологията на юношеската възраст Ерик Ериксон (1902–1994) и наречено от него “психосоциален мораториум”. Същевителното име се превежда от латински като отлагане. Прилагателното преди него уточнява, че отлагането е по отношение на юношеската психика, а причината за него е социална.

Ерик Ериксон забелязал психосоциален мораториум в собствения си живот в Германия. Между 19-та и 25-та си година той не започнал работа, а пътувал неколkokратно по цяла Европа и особено по южните ѝ региони, рисувал портрети по улиците на курортни градчета, неколkokратно започвал да учи и напускал художествени колежи, усещал, че не може да намери своята “идентичност” –

мястото си сред възрастните – но дълбоко вярвал, че не възрастните са му наложили “мораториум”, а той самият напълно доброволно сам си е избрал да си го наложи.

Ерик Ериксон аргументира идеята си за съществуването на явлението психосоциален мораториум по следния начин:

“Прогресът на технологиите се придружава с разширяване на интервала “юношеска възраст” – периодът между началната училищна възраст и окончателното получаване на професия. Юношеството започва все повече да бие на очи.

На пръв поглед изглежда като че ли юношите, притиснати между “чука” на физиологичната революция на половото съзряване, и “наковалнята” на неясната предстояща роля на възрастен човек, са погълнати от своята чудновата юношеска субкултура. Те са болезнено загрижени, че мнението им за себе си не съвпада с мнението на околните за тях; не съвпадат и идеите им.

Обществото предоставя повече или по-малко институционализирани междинни периоди между детството и възрастността, за всеки от които е типична някаква комбинация между прекомерно удължено детство и преждевременно развитие.

Юношеството е най-спокойно за тази част от младежите, която е добре подготвена за приобщаване към разширяващите се технологични тенденции и поради това може да се идентифицира с нови роли, изискващи компетентност и творчество, и да налучка не съвсем ясната посока на преобладаващите наоколо идеи. Съзнанието на останалите младежи обаче очевидно става “отпечатък” на идеите и традициите на възрастните в период, когато те най-силно се стремят към подкрепа от връстниците и учителите и към усвояване на истински важните начини за съществуване. Достатъчно е младежът да почувства, че околните се стремят да го изолират от начините, ускоряващи жизнената му интеграция, за да започне с дивашка животинска сила да защитава предстоящия си живот.

С термина психосоциален мораториум наричаме закъсняване на началото на поемането на задължения на възрастен човек, но не само това. За този период е типична избирателна снизходителност на обществото към предизвикателната безгрижност на младежите. В него често се появяват значителни (но по-често скромни и частич-

ни) постижения и периодът завършва с повече или по-малко институционализирано потвърждаване на постиженията от обществото.

Това е период, в който сексуално зрелият индивид отлага осъществяването на психосексуалната си способност за интимност и психосоциалната си готовност за отглеждане на потомство. Този период е психосоциален мораториум, в който младежите чрез свободно експериментирание с различни роли намират най-подходящата за себе си ниша в обществото” (Эриксон, 2006 с. 139-166).

Ерик Эриксон забелязал следните особености на психосоциалния мораториум:

1. Психосоциалният мораториум зависи от цивилизационната фаза, на която се намира конкретната общност.

Той пише:

“Психосоциалният мораториум, изглежда, е вграден в човешкото развитие. Подобно на всички потенциални свойства на развитието, забавянето на настъпването на “възрастната” част от живота може бъде както значително удължено, така и значително съкратено” (Эриксон, 2006.).

“Всяко общество и всяка култура институционализира определен мораториум за мнозинството от младите си хора. В по-голямата си част тези мораториуми съвпадат с подготовката за работа и приключенията, съответстващи на ценностите на обществото. Мораториумът може да е време за кражба на коне и “лов на гледки”, време за Wanderschaft или работа “на Запад” или “долу”, време за “загубена младост” или академичен живот, време за саможертва или за лудории ...”. (Ериксън, 1996).

2. Психосоциалният мораториум е труден както за младежите, така и за възрастните.

Ериксон пише:

“Отложената сексуалност е източник не само на огромна енергия, но и на стремежи, причиняващи вътрешна фрустрация (Эриксон, 2006) ... В допълнение на всичко това обществото ни, изглежда, е в процес на включване на психиатричното лечение като един от малкото разрешени мораториуми за младите хора, които иначе биха били смазани от стандартизацията и механизацията. Трябва внимателно

да разгледаме това, защото етикетът или диагнозата, която човек получава по време на психосоциалния мораториум, е от изключителна важност за процеса на формирането на идентичността. ... Най-общо неспособността да се установи професионална идентичност е тази, която най-много притеснява младите хора (Ериксън, 1996).

Гениалното прозрение на Ерик Ериксон за наличието на психосоциален мораториум за съжаление е останало недостатъчно конкретно в неговите работи.

Ерик Ериксон не определя недвусмислено коя част от юношеската възраст е заета от психосоциален мораториум. В някои от статиите си той посочва, че психосоциалният мораториум представлява целият пети поред възрастов период от неговата периодизация, заемащ времето от 11 до 19-годишна възраст. На други места посочва, че психосоциалният мораториум е “удължаване на периода между юношеството и зрялата възраст, което ще наричаме “психосоциален мораториум”, т.е. че психосоциалният мораториум започва *след като* немалка част от юношеството е отминала.

Ерик Ериксон бил убеден, че психосоциалният мораториум е следствие от вътрешното обръкване на юношата да осмисли “идентичността” си, разбирана като място сред възрастните: “Ние описахме главната опасност на юношеството като обръкване на идентичността, следствие от което е удълженият мораториум”. Обратната релация обаче изглежда по-резонна: затрудненията на юношата да дефинира в съзнанието си мястото си сред възрастните е следствие по-скоро от нежеланието на възрастните да му предоставят такова място, отколкото от своето собствено нежелание и затруднения да заеме евентуално предоставено му място.

С началото на социалното юношество душевността на младежите става в голяма степен огледално обръната: в периода на биологичното юношество еволюцията е предоставила на детската психика необичайните за нея физически възможности на възрастен човек, а след края му социалната среда налага на младежите, имащи психика на възрастни хора, необичайна и нежелана от тях детска душевност.

Социалното юношество удължава детско-юношеската възраст с период от живота, закрепен от генетичната програма за създаване на потомство и отглеждането му със семеен партньор. Затова по време

на социалното юношество биологичните стремежи не съвпадат с наложените от общността място в нея и правила за поведение. Социалната среда не разрешава на младежите мотивираното от еволюцията поведение, изисквайки в същото време противоположно. Това конфликтно състояние на психиката е мъчително както за младежите, които искат нещо, което не им се разрешава, така и за възрастните, които изискват от младежите да правят неща, които те не желаят. Затова социалното юношество, както и биологичното е “труден” период и за едните, и за другите.

Възрастните оценяват младежкия стремеж за заемане на място сред тях като противодействие срещу себе си. В действителност първоначалното противодействие е това на възрастните срещу младежите, поради което младежкото противодействие е вторично – реакция срещу противодействието на възрастните.

Възрастните съвсем искрено се учудват как така децата им не могат да разберат, че те “правят всичко за тях”. Всички младежи започват да им изглеждат еднакви: неблагодарни, неотзивчиви, безотговорни, невъзпитани, вулгарни, егоистични, склонни към нарушаване на правилата, нетрудолюбиви, не могат да насочат вниманието си към важните неща губейки часове за маловажни, прекарват цялото си време в развлечения, търсене на сексуални контакти и наркотици, не могат да разсъждават нормално, стремят се да разрушат направеното преди тях.

Както всяка външна забрана психосоциалният мораториум изисква усилия за преодоляването му и затова се преживява трудно от младежите.

Повечето младежи осъзнават зрелостта си за равноправни отношения с възрастните и нежеланието на възрастните за такива отначало е неразбираемо за тях, а по-късно става обидно. Обидни са неаргументираните и неистински причини за отказ от равноправни отношения, обидно е бутафорното образование и предлаганите в него псевдознания и паразнания. Младежът е объркан от начина, по който започва възрастната част от живота му – със социалната роля на дете – натрапена му от възрастните без разбираеми обяснения. Младежите започват да се чувстват излишни, безполезни, излъгани, подведени от възрастните по неизвестен начин.

Стремежът към навлизане в социалната структура на възрастните предизвиква интерес към здравината и начина на функциониране на социалните правила, поддържащи тази структура. Експерименталното изучаване на социалните правила може да стане само чрез въздействие върху тяхната податливост, неминуемо съдържащо нарушаването и разрушаването им: това е познавателен стремеж за изучаване на социалната структура. Затова за нарушени социални правила в периода на социалното юношество не трябва да се прилагат законите за възрастни. Съвременните закони обаче са създавани през XIX век в епоха на екстензивно разширяване на западноевропейските общества и отсъствие на социално юношество, когато с навършването на 18-годишна възраст младежите са получавали пълен достъп до поведението на възрастните и последствията от него. Този факт често изкушава възрастните днес с дребнави съображения да прилагат остарели закони от отминала епоха към съвременните младежи, и така осакатяват развитието на много от тях.

По сходен начин в периода на физиологичното съзряване юношите изучават експериментално физическата здравина на веществото на социалната среда – пейки, автобусни спирки и други обществени съоръжения. Това обаче не е основание за прилагане на законите за възрастни към юношите, например ефективно лишаване от свобода за надраскана стена.

Объркването, следствие от неминуемото преразглеждане на предишни представи, и наложената въпреки желанието и възможностите изолация от света на възрастните, предизвиква хаотични опити, последвани от неминуеми грешки, за намиране на всевъзможни пролуки за вклиняване в отношенията между възрастните; хаотични опити и грешки за създаване на относително безперспективни отношения с връстниците (безперспективни, защото единствените перспективни отношения са в областта на отношенията между възрастните); хаотични опити и грешки за търсене и обяснение на нелогичността на социалната ситуация чрез изпробване на нетрадиционни философии; религии; различна сексуалност, хаотична миграция.

Социалното юношество не е резултат от нечий коварен план, а от природни закони, които хората все още не могат да използват или

заобиколят. Затова социалното юношество е неминуем и в този смисъл необходим период в живота на всеки млад човек, макар и не за усвояване на професия, а за усилия за допълване на умственото си развитие с уникални съревнователни способности, изградени върху максимално вярно разбиране за реалността и своето място в нея. Еднаквата за огромен увеличаващ се брой хора среда, и пълната им взаимозаменяемост в резултат на изчезналото разделение на труда на професии, в никакъв случай не улесняват това.

Психосоциалният мораториум е по-мъчителен за младите мъже поради двойната социална забрана: както за участие в съвместната дейност на възрастните, така и за създаване на семейни отношения. Въпреки че втората забрана формално не е валидна за девойките, отсъствието на ясни позитивни социални тенденции стоарва върху тях непосилна объркваща отговорност.

ЛИТЕРАТУРА

1. **Елконин, Д. Б.** Избранные психологические труды. Москва, Педагогика, 1989.
2. **Ериксън, Ерик.** Идентичност: младост и криза. София, Наука и изкуство, 1996.
3. **Эриксон, Э.** Идентичность: юность и кризис. Москва, Прогресс, 2006.